

36. Табачник Д. Апостол застою. Штрихи до політичного портрета Володимира Щербицького / Д. Табачник // Вітчизна. – 1992. – № 11. – С. 119–123.
37. Тарусов Юрий, банщик, поэт, стеклодув: «Я посылая в баню Щербицького, Ющенко и многих других» / Ю. Тарусов // «Бульвар Гордона». – №52 от 26.12.2006.
38. Тишлер Анатолий, легендарный чемпион и тренер по спортивной акробатике: «Чтобы получить кусочек хлеба, я ходил перед оккупантами на руках» / А. Тишлер // «Бульвар». – №09 от 01.03.2005.
39. Тронько П. Т. В. В. Щербицький (1918–1990) / П. Тронько // УІЖ. – 2003. – №1. – С. 109–117.
40. Шаповал Ю. В. В. Щербицький: особа політика серед обставин часу / Ю. Шаповал // УІЖ. – 2003. – №1. – С. 118–129.
41. Шевченко В. С. Мої літа, моє багатство: Спогади, роздуми, відповіді / В. Шевченко. – К.: Просвіта, 2005. – 384 с.
42. Шевченко В.: «Провести демонстрацію 1 травня 1986-го наказали з Москви» / В. Шевченко // «Історична правда», <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/25/36971/>, дата звернення: 25.04.2013.
43. Шелест П. «Справжній суд історії ще попереду»: Спогади, щоденники, документи, матеріали / Загальна редакція та вступ Ю. Шаповала / П. Шелест. – К.: АДЕФ-Україна, 2011. – 1120 с.
44. Щербицька Рада Гавриловна: «Володе я верила безоговорочно. Он был однолюбом — абсолютно чистым и честным до мозга костей человеком» / Р. Щербицька // «Бульвар Гордона». – №6. – 12.02.2008.
45. Щербицька Рада Гавриловна: «Чернобыль Владимира Васильевича просто сломал – он стал для него голгофой» / Р. Щербицька // «Бульвар Гордона». – №7. – 19.02.2008.
46. Эко У. Как написать дипломную работу. Гуманитарные науки: Учебно-методическое пособие / Пер. с ит. Е. Костюкович / Умберто Эко. – М.: Книжный дом «Университет», 2003. – 2-е изд. – 240 с.

Аннотація

В статті розглядається і аналізується корпус мемуарних і усних джерел (інтерв'ю), які стосуються життя і діяльності керівника Радянської України в 1970–1980-х рр. Володимира Щербицького.

Ключевые слова: В. Щербицький, мемуари, усні джерела, інтерв'ю.

Annotation

In the article are examined and analysed memoirs and verbal sources (interview) which be related to life and activity of leader of the Soviet Ukraine in 1970–1980th Volodymyr Shcherbytskyi.

Keywords: V. Shcherbytskyi, memoirs, verbal sources, interview.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ

УДК 008:323.15:327.39 “XIX/XX”

**Яна Бойчук
(Київ)**

ДІЯЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЕТНОМЕНШИН (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Аналізуються результати діяльності культурно-просвітніх об'єднань етноменшин на українських землях у складі Російської імперії.

Ключові слова: національні меншини, громадські об'єднання, культурно-просвітницькі організації

Розбудовуючи нову, вільну, незалежну і демократичну державу, Україна вирішує не тільки економічні, соціальні проблеми, а й приділяє значну увагу проблемам національного розвитку. Її історія – це історія не лише українського автохтонного населення, але й представників інших національностей, які з давніх часів проживають на українських землях. При розмаїтті національного складу представники кожного етносу складають невід'ємну частину народу України. Тому вивчення реального стану як корінних народів, так і національних меншин, дослідження їх минулого і сучасного, ролі в усіх сферах життя суспільства сприятимуть розробці дійової, ефективної державної етнополітики, без якої неможливо забезпечити прогресивний розвиток, утвердити правову і цивілізовану державу. Від рівня вирішення проблеми гармонізації міжнаціональних відносин, всебічного врахування потреб і культурно-духовних запитів у національних меншин залежить в першу чергу, рівень демократизму в суспільстві, а також міжнародний престиж і авторитет держави процес інтеграції України у світове співтовариство.

Для кращого розуміння сучасних національних процесів та їх майбутнього прогресивного розвитку, необхідна об'єктивна наукова достовірна інформація про діяльність культурно-просвітніх організацій етноменшин у минулому. Досліджуючи історію громадських об'єднань національних меншин на українських землях у складі Російської імперії отримуємо цілісну картину соціального, культурно-освітнього та національного розвитку етнічних меншин.

Окремі аспекти проблеми знайшли своє відображення у працях Бацак Н.І.[1], Кульчицька О.В.[2], Сейко Н.А.[3], Лойко Л.І.[4], Терентьєва О.О.[5] та ін., але комплексного дослідження, яке розкрило б всі аспекти діяльності культурно-просвітницьких організацій етноменшин у другій половині ХІХ – початок ХХ ст.. і на сьогодні немає.

Мета статті полягає у аналізі результатів діяльності культурно-просвітніх громадських об'єднань етноменшин на українських землях у складі Російської імперії.

У другій половині ХІХ – поч. ХХ ст. на Україні значного розвитку досягли культурно-просвітницькі організації. Як не дивно, але саме ці

об'єднання зіткнулись з цілим рядом правових обмежень та труднощів, адже в діяльності культурно-просвітницьких товариств влада постійно вбачала політичний підтекст, хоча в статутах завжди зазначалось суто освітні цілі. Пік своєї активності подібні об'єднання досягли в 20-50-х рр.. XIX ст.. згодом, внаслідок значних змін викликаних реформами 60-х рр., серед яких слід виділити найсуттєвіші – це скасування етнічних привілеїв в адміністративному та господарському устрої, ліквідація національного шкільництва – діяльність більшості громадських культурних товариств було призупинено у зв'язку з невідповідністю їхніх статутних програм вимогам тогочасного законодавства. Та вже на початку 80-х рр. після деяких узгоджень і перетворень в статутах товариств, спостерігається новий сплеск активності громадських організацій представників етноменшин, а особливо тих, що були спрямовані на підтримання культурного рівня населення, це пов'язано, перш за все, з тим, що наприкінці XIX ст. було встановлено цілий ряд перешкод для отримання освіти представниками національних меншостей. А це сприяло виникненню великої кількості громадських об'єднань, щоб хоч якось заповнити ті пустоти в культурній сфері і сприяти поширенню освіченості серед населення.

Якщо аналізувати активність діяльності культурницьких товариств, то тут особливо слід відзначити німецькі колонії – лютеранські, католицькі, менонітські громади. Найактивніше діяли німецькі товариства в Одесі, де ще в 20-30-х рр. XIX ст. з'являються національні гуртки, що склались, в основному, з купецтва всіх рангів і займались організацією літературних і музичних вечорів, а в літній час – пікніків. Так, члени одного з таких гуртків в квітні 1861 р. подали заяву на ім'я генерал-губернатора О.Г. Строганова з проханням про своє бажання збиратись в певні вечори на обраній квартирі для занять музикою, літературою, природничими науками. Вони просили дозволу на заснування товариства “Гармонія” з метою “проведення часу і розширення кола знань”. Строганов посприяв і в травні 1861 р. було отримано дозвіл Міністерства внутрішніх справ, який був обов'язковим для діяльності будь-якого товариства, і затверджено статут, що складався з 4 параграфів німецькою та російською мовами. Згідно з новим статутом членом організації міг бути кожен, хто мав німецьке походження, володів німецькою мовою, віком від 20 років та відзначався зразковою поведінкою. Ці зміни було затверджено. Але вже в 1867 р. Міністерство внутрішніх справ, побоюючись поширення антиросійських настроїв серед німецького населення, що входила до складу “Гармонії”, вимагає зазначити, що членом

товариства може стати особа будь-якої національності. Та все ж, згідно з умовами статуту, товариству заборонялось мати нерухоме майно і лише через 30 років (1899) йому було дозволено придбати невелику земельну ділянку, де спорудили приміщення з театральним залом на 600 місць. Протягом всього періоду своєї діяльності товариство організувало гастролі заїжджих акторських труп, збори, лекції, дискусії, свята, присвячені урочистим подіям. Щодо тривалості існування цього об'єднання, то, незважаючи на величезну кількість архівних матеріалів, все ж достеменно невідомо, коли товариство "Гармонія" припинило своє існування.

Подібною була діяльність Одеського німецького клубу, що діяв протягом 1908-1915 рр. і відрізнявся від інших тим, що його членами могли вже бути німецькі, австрійські і турецькі піддані, але встановлювався становий ценз. Загалом же, характерною особливістю німецьких товариств було те, що на відміну від більшості аналогічних польських та єврейських об'єднань, їх членами могли бути лише особи німецького походження без обмежень стану і статі. Тож випадок з Одеським німецьким клубом був своєрідним винятком із загального правила[6,с.356].

Наступною впливовою групою об'єднань культурно-просвітницького спрямування можна назвати ті, що стосувались навчання і виховання підростаючого покоління. Крім початкових церковно-приходських шкіл, що діяли практично в кожній колонії, створювались ще й училища підвищеного типу, які утримувались виключно на кошти самих громад. Кошти для шкіл нагромаджувались з відрахувань з сільських громад і внесків таких просвітницьких установ, як Менонітське товариство заохочування освіти, Гальбштадське та Олександрівське товариства жіночих училищ, Нейфрейдентальське освітнє товариство. Саме вони займались збором коштів для придбання книг, наочного приладдя, заробітної плати вчителям. Завдяки активній діяльності подібних товариств в південноукраїнських німецьких колоніях існували так звані центральні училища, що готували вчителів для початкових класів та канцелярських службовців.

Загалом переважна більшість німецьких товариств існували недовго, а серед тих, що тривалий час проводили свою діяльність, слід виділити Гімнастичне товариство Одеси[7,с.347]. Воно розпочало свою діяльність ще в 1880 р. з метою укріплення фізичного здоров'я осіб німецького походження різного віку. Але лише 22 січня 1893 року було офіційно зареєстровано Одеське гімнастичне товариство. Всі заняття проходили під пильним контролем медиків та спортсменів, але, окрім спортивних занять, товариство

влаштовує дитячі свята, сімейні і чоловічі вечори, що давали досить значні додаткові прибутки. Це товариство існувало як суто німецьке аж до початку Першої світової війни, а потім було дозволено вступати до його рядів іноземцям, саме в такому вигляді Одеське гімнастичне товариство існувало аж до початку 30-х рр. ХХ ст. До речі його членом тривалий час був майбутній великий піаніст Святослав Ріхтер.

Але вже на початку ХХ ст. поширення російських та антинімецьких настроїв переводили соціально-культурні проблеми в ряд міжнаціональних. Захист громадянської бідності та національної культури перетворювалися в першочергові завдання. В зв'язку з цим починають виникати Німецькі союзи з метою захисту релігійних та національних особливостей. Так, в Одесі 11 вересня 1906 р. було зареєстровано два взаємопов'язаних товариства: Південно-Руське німецьке товариство та Німецьке товариство освіти Південної Росії[8,арк.10] Їх цілі та методи досягнення були майже однаковими, а відрізнялись лише тим, що Південно-Руське німецьке товариство сприяло захисту і об'єднанню місцевого німецького населення, а Німецьке товариство освіти південної Росії – сільського. До особливостей, що відрізняли ці товариства від їх попередників, слід віднести і те, що основною їх метою було «опіка і захист рідної мови для збереження національності, об'єднання всіх німців російського підданства без різниці в віросповіданні і стану для захисту їх національної самобутності і віри»[9,с.352]. Досягнення мети передбачалось шляхом відкриття шкіл, бібліотек, дитячих літніх колоній, призначення стипендій, відкриття сільськогосподарських товариств, банків, кас взаємодопомоги, лікарень, притулків, організація лекцій, концертів, поширення німецьких книг і журналів. Та згодом напередодні Першої світової війни почалися переслідування членів громадських об'єднань німців в зв'язку з погіршенням міждержавних стосунків та, як наслідок, масові заборони зібрань представників німецької народності чи переведення їх до рангу нелегальних.

Подібна ситуація склалася і у відношенні до польських організацій. Але у зв'язку з тим, що поляки постійно прагнули до самостійності, то їх об'єднання піддавалися більшому контролю з боку влади. Та навіть заборони та переслідування не заважали створювати національні товариства, що ставили собі за мету національне виховання. Як приклад, можна навести діяльність польського «Освята», що було створене в 1904 р. задля «просвіти поляків, розвитку культури шляхом відкриття шкіл, читалень, проведення різноманітних вечорів, організації сімейного відпочинку». Але нелегально це

товариство діяло ще з 1881 р. під назвою Товариство освіти людодвой (Товариство народної освіти). Основними напрямками його діяльності була організація таємних польських шкіл в Україні. Також за сприяння Товариства освіти людодвой в Києві діяв підпільний «Літаючий університет», що отримав назву внаслідок того, що місце занять кожного разу змінювалося[10,с.19]. І лише в 1904 в помешканні одного з директорів цукрозаводів було проведено польський освітній з'їзд, в результаті чого було створено підпільне товариство «Національна освіта» і в липні 1906 р. це об'єднання було легалізоване під назвою «Освятя». А 10 вересня 1906 р. відбулися загальні збори членів, яких на той час було 248 осіб, де було затверджено Статут товариства. Згідно статуту, основними завданнями цього об'єднання проголошувалось «піднесення розумового і морального рівня всіх прошарків польського населення і поширення серед нього освіти переважно рідною мовою»[11,арк.587]. 4 березня 1906 р. було прийнято закон, згідно якого дозволялося організовувати спілки і товариства, а отже «Освятя» формально отримала всі юридичні права, але на Правобережжі виконання цього закону повністю ігнорувалося. Як пояснення до закону було видано Київським генерал-губернатором навесні 1907 р. циркуляр, в якому зазначалось, що «цей закон є загальним для всієї імперії, не скасовує Положення про надзвичайне становище, введене в Україні 1905 р. Вони й надалі залишаються в силі, особливо це стосується діяльності польських, єврейських та змішаних товариств.»[12,арк.42]. Згідно вказаного циркуляру, вирішення питань щодо національних товариств покладалося на сенат, який і заборонив «Освятю» в Києві, оскільки вбачав в її діяльності зміцнення польських національних ідей і об'єднання поляків, що суперечить основоположним завданням державної політики.

Але навіть після офіційної заборони товариства «Освятя», його діяльність не припинилася, а продовжувалась нелегально, хоча й під пильним постійним наглядом жандармерії. Більшість членів цього товариства було заарештовано і заслано в глибинні регіони імперії і до кінця свого існування Російської імперії особи, причетні до діяльності товариства «Освятя», вважалися ворогами суспільства, а в документах де обґрунтовувалась необхідність їх виселення, проти переважної більшості намічених до вислання, першим пунктом стояла відмітка «колишній член товариства «Освятя»[13,арк.55].

Після закриття «Освятя» основні напрями його діяльності було продовжено у відкритих у Львові польських клубах «Огниво» та «Огнівка».

Ці об'єднання мали свої філії у Києві, Умані, Одесі, тобто у всіх місцях проживання значної кількості поляків. Членами клубів могли бути особи «без обмеження станів і національностей»[14,арк.6]. Однак офіційні органи управління побачили в діяльності «Огнива» і «Огнівка» як гуманістичні, так і політичні цілі і дійшли висновку, що «організації мають на меті об'єднання осіб польського походження на ґрунті національних інтересів»[15,арк.6]. З цієї причини було заборонено діяльність Рівненського польського громадського зібрання, Житомирського жіночого гуртка, Славутського громадського товариства та ін.

Значний слід в розвитку і діяльності польських товариств на Україні залишили так звані «Доми польські». Перший з них було створено в 1906 р. в Одесі і основою його діяльності були, переважно, бібліотечна та освітня сфери. Подібні польські доми розпочали свою діяльність в Луцьку (Луцьке польське зібрання «Будинок Польський», Умані (Братська допомога), Херсоні, Харкові. Їх діяльність пильно контролювалася місцевою владою і особисто губернатором[16,с.72].

Та, незважаючи на всі утиски з боку влади щодо польських організацій, все ж існували такі, діяльність яких навіть заохочувалася. До таких належить створене в 1914 р. в Києві Польське товариство опіки над пам'ятками минулого на Русі. Як не намагалася влада віднайти в його діяльності політичний підтекст, але все ж змушені були дозволити відкриття філій в Одесі, Житомирі, Вінниці, Кам'янець-Подільському, Умані, Проскурові, Ромнах. Але на жаль історія не зберегла практично ніяких даних щодо діяльності цього товариства, а єдиним здобутком став повний облік пам'яток минулого на Русі. Також залишилися відомості про наміри відкриття в Києві польського музею, та у зв'язку з Лютневою революцією ця ідея залишилася нереалізованою.

Не залишались поза увагою державної влади єврейські культурні об'єднання. Взагалі, євреям, завдяки їх високому рівню самоврядування, була властива різноманітність об'єднань, що займались громадською, просвітницькою діяльністю. Особливо багато таких товариств діяло в Катеринославі і займались вони переважно поширенням освіченості серед єврейства. Почали вони своє існування від створення в жовтні 1863 р. Товариства поширення освіти серед євреїв (ТОЄ) у Петербурзі. Згодом були відкриті відділи в Одесі(1897), в Києві(1907). Основою діяльності ТОЄ був збір коштів для матеріальної підтримки бідних єврейських учнів, та найзначнішим його досягненням був переклад і видання російською мовою

Тори. Саме це товариство при сприянні хірурга М.Пирогова заснувало перше єврейське друковане видання російською мовою під назвою «Світанок», який згодом змінив тижневик «Сіон» та щоденна газета «День». А протягом 1869-1871 рр. виходила газета на івриті «Ха-Мелнц» з додатком на ідиш.

Та наприкінці XIX ст. в діяльності єврейських товариств особливий наголос ставився на вирішення суспільно-політичних питань, що пояснюється правовим становищем цього народу та наслідками так званих «антиєврейських безпорядків». І лише на початку XX ст. були створені суто просвітницькі організації євреїв. Зокрема, товариство «Просвіта» (1908), яке мало Київське та Катеринославське відділення. Крім поширення освіти серед євреїв, розвитку культурних традицій, товариство займалось і благо чинністю. Але, проводячи аналогію між єврейською та українською «Просвітами» і побоюючись поширення його впливу на широкі верстви населення, царизм постійно намагався перешкоджати його діяльності, а згодом і зовсім було заборонено це об'єднання.

У зв'язку із забороною створення і діяльності будь-яких просвітницьких єврейських товариств, або обмеженням їх діяльності на поч. XX ст. розширюється мережа товариств, що ставили собі за мету суто культурницьку діяльність. До таких організацій можна віднести, перш за все, музично-драматичні товариства, широка мережа яких виникла після 1900 р., коли перше подібне об'єднання було створено в Бахматі (Артемівськ) єврейськими промисловцями, купцями, службовцями. Метою цього товариства було «розвиток музичної, драматичної освіти, проведення часу з користю і задоволенням»[17,с.6], а в статуті зазначалось, що членам товариства пропонується збиратися для читання книг, періодичних видань, виконання музичних та драматичних творів, влаштування публічних концертів, спектаклів. А оскільки такі завдання не становили загрози існуючому царському режиму, то йому було дозволено друкувати свої «Звіти» та «Журнали засідань загальних зборів товариства». Річний внесок члена товариства складав 3 крб. і ці кошти йшли на оренду приміщень, реквізит, прокат інструментів, друк афіш та програмок. Але всі ці витрати навіть на половину не покривались прибутками від спектаклів та концертів, оскільки більшість з них була благодійними – на користь бідних учнів та студентства. І згодом, в 1915 р., в результаті довгочасного безприбуткового існування товариство змушене було призупинити свою діяльність.

Особливого розвитку серед грецького населення дістали театральні та музичні об'єднання. Ще в 40-х рр. XIX ст. в Маріуполі відбулись перші театральні вистави грецької трупи, на основі якої згодом було засноване товариство “Храм музи Мельпомени” за сприяння М.К. Попова[18,арк.94]. Театральна традиція на початку XX ст. викликала появу цілої мережі драматичних, літературних, музичних гуртків, культурно-просвітницьких об'єднань. Так, на 1913 р. у Маріуполі діяло 12 культурно-просвітницьких та благодійних товариств, головною їх метою було національно-культурне відродження грецького етносу, а серед них, Товариство літературно-драматичного мистецтва, Літературно-науковий гурток, Товариство музичної школи, Маріупольський літературно-вокально-музичний гурток[19,с.21].

Значна кількість товариств, що мали культурно-просвітницький характер, були організовані чехами. Так, першим було створено Чесько-Слов'янське товариство “Бесіда” в Києві у 1891 р. Ідея створення товариства, яке б “стало центром культурного життя не лише чехів, котрі були у Києві, а й усіх колоністів на Русі”[20,с.37], належала директору Києво-Печерської гімназії В. Петру. Метою товариства мала бути підтримка чехів в їхньому приєднанні до православ'я, беручи до уваги сильний вплив з боку католицької церкви. Товариство займалось також будівництвом православних церков заснуванням шкіл, бібліотек, виданням книг чеською та російською мовами, вело благодійницьку діяльність.

Таким чином, протягом другої половини XIX – початку XX ст. на Україні функціонували власні об'єднання етноменшин, що сприяли культурно-просвітницькій діяльності. Та, незважаючи на те, що переважна більшість цих товариств мала культурні та освітні цілі, владі все ж вдавалось виявити у них політичний підтекст, тому, на початку XX ст. об'єднання національних меншин піддавались суворому контролю зі сторони царського уряду. В цілому, незважаючи на імперську політику русифікації не лише українців, а й всього населення нацменшин, відносини, що склались між ними в духовній сфері, стали міцною традицією взаємозбагачення національних культур.

Джерела та література

1. Бацак Н.І. Греки Північного Приазов'я: культурно-просвітницький розвиток (кінець XVIII-початок XX ст.) [Текст] : Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Бацак Наталія Іванівна ; НАН України, Інститут історії України. – К., 1999.
2. Кульчицька О. В. Громадські та політичні організації Півдня України в кінці XIX - на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний ун-т – Донецьк, 2007

3. Сейко Н. А. Добродійність поляків у сфері освіти України (XIX - поч. XX ст.). Київський учбовий округ [Текст] : [монографія] / Н. А. Сейко ; Польське наукове товариство у Житомирі. – Житомир : Полісся, 2007. – 320 с.
4. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність / Л.І. Лойко. – Київ : Фоліант, 2005. – 634с.
5. Терентьева О.О. Просвітницька та благодійна діяльність грецьких купців діаспори: на прикладі діяльності родини Зосимів (кін. XVIII – сер. XX ст.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України Інститут історії України. – К., 2004. – 20 с.
6. Плеская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы 1803-1920 гг. – Одесса., 1999. – с. 356
7. Плеская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы 1803-1920 гг. – Одесса., 1999. – с. 347
8. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 385. – Оп. 2. – Спр. 53 – Арк. 10
9. Плеская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы 1803-1920 гг. – Одесса., 1999. – с. 352
10. Лісевич І. Т. Духовно спрагли : (Духов. життя пол. нац. меншини на Наддніпр. Україні в 1864-1917 рр.) / І.Т. Лісевич ; НАН України. Ін-т історії України ; [Редкол.: Кульчицький С.В. (голов. ред.) та ін.]. – К., 1997.
11. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2982. – Ч II. – Арк. 587
12. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 442. – Оп. 861. – Спр. 218. – Ч I. – Арк. 42
13. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 442. – Оп. 864. – Спр. 234 – Арк. 55
14. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 442. – Оп. 643. – Спр. 346 – Арк. 6
15. Центральний державний історичний архів України. – Ф.442. – Оп. 643. – Спр. 346 – Арк. 6
16. Центральний державний історичний архів України. – Ф.442. – Оп.643. – Спр. 346. – Арк. 7
17. Татаринов С.И. Евреи Бахмута – Артемовска: очерки истории. – Артемовск, 2001.
18. Центральний державний історичний архів України. – Ф.442. – Оп. 859. – Спр. 222 – Арк. 94-97
19. Бацак Н.І.. Культурно-просвітительські заклади та громадські організації греків Північного Приазов'я (друга половина XIX-початок XX ст.) / НАН України; Інститут історії України. – К., 1999.
20. Панчук М. І., Войналович В. А., Галенко О., Геник М., Горбань Т.. Національні меншини України у XX столітті: політико- правовий аспект / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України / І.Ф. Курас (голов.ред.). – К. : ШІЕНД, 2000.

Аннотація

Анализируются результаты деятельности культурно-просветительских объединений этнических меньшинств на украинских землях в составе Российской империи.

Ключевые слова: национальные меньшинства, общественные объединения, культурно-просветительские организации

Annotation

The results of the activities of cultural and educational associations of ethnic minorities in the Ukrainian lands in the Russian Empire.

Keywords: national minorities, associations, cultural and educational organizations

УДК 94:316.343.655(477) «1850-1890»

**Ігор Коляда
Євгеній Биба
(Київ)**

РІЗНОЧИННА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ТИПУ (ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСТОРІОГРАФІЇ)

У статті зроблено спробу узагальнити основні аспекти підходів та поглядів, що склались у сучасній історіографії щодо етапів та джерел формування різночинної інтелігенції як соціокультурного типу. З'ясовано зміст поняття “різночинна інтелігенція”. Розглянуто процес становлення та формування світогляду різночинної інтелігенції, який пройшов такі етапи: 40-і рр. XIX ст. – ідеологія інтелігента-ідеаліста; 1860-ті рр. – різночинця-реаліста; 1870-х рр. – тип інтелігента-народника.

Ключові слова: інтелігенція, різночинна інтелігенція, різночинці, інтелігент-різночинець.

XIX ст. – епоха національно-культурного відродження, пов'язаного з новим поколінням українських діячів, які за походженням були, як вихідцями з козацької старшини, так і вихідцями з “низького стану”, які склали джерело нової соціальної верстви – різночинної інтелігенції, більшість представників якої за своїм фахом були вченими, педагогами, літераторами, юристами. Діяльність цієї нової соціальної верстви українського суспільства у галузі української культури, на відміну від їхніх попередників – нащадків козацької старшини – носила фаховий характер, а не характер своєрідного захоплення.

Історіографія питання формування різночинної інтелігенції, як соціокультурного типу представлена дослідженнями таких вчених: М. Добрускін [5], Г. Касьянова [8], М. Карпачова [6, 7], І. Коляди [10], Б. Колоницького [11], В. Лейкіної-Свірської [13], Л. Смолякова [15], К. Соколова [16], Н. Шип [19].

Науковою новизною нашого дослідження є спроба висвітлити основні підходи та погляди, що склались в історіографії щодо етапів формування різночинної інтелігенції, як соціокультурного типу.